

СИСТЕМНО-ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕТАПІВ СТАНОВЛЕННЯ МАГІСТРАТУРИ В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ

У статті проаналізовано досвід, проблеми становлення магістратури в Україні та Росії.

Докорінні зміни в суспільстві створили в Україні реальні передумови для перетворення системи освіти з унітарної і жорстко регламентованої на демократичну, багатоваріантну, ступеневу.

Система вищої освіти є одним із головних соціальних інститутів, покликаних забезпечити якісне входження молодого покоління в сферу суспільних відносин. Як соціальний інститут педагогічна освіта знаходиться у безпосередньому зв'язку із суспільством і відтворює характерні риси його розвитку. І тому проблеми педагогічної освіти, педагогічної діяльності, підготовки до педагогічної діяльності завжди знаходилися в центрі уваги науковців. Різні аспекти цієї проблеми досліджувалися в працях вітчизняних і зарубіжних учених (О.А. Абдулліна, Ф.Н. Гоноволін, С.В. Кондратьєва, В.О. Крутецький, Н.В. Кузьміна, Ю.Н. Кулюткін, І.Я. Лернер, А.К. Маркіна, Л.М. Мітіна, В.О. Сластьонін, О.І. Щербаков та інші). Українськими вченими активно розробляється концепція університетської педагогічної освіти (А.М. Алексюк, Л.Г. Коваль, Л.С. Нечепоренко, В.В. Сагарда), досліджується методологія та історія педагогічної освіти в Україні і за кордоном (О.В. Глузман, В.І. Луговий, В.К. Майборода, Л.П. Пуховська), здійснюється пошук шляхів підвищення результативності підготовки студентів магістратури (О.Г. Мороз, В. Мороз, З. Сліпкань, В.І. Бондар).

Метою цієї статті, як частини нашого дослідження, є системно-історичний аналіз становлення магістратури, визначення спільного і відмінного у підготовці магістрів на різних етапах розвитку вищої освіти в Україні і Росії. Історичний підхід передбачає два напрями пошуку: історичний опис виникнення і становлення магістратури, її трансформації залежно від соціальних умов та осмислення цього досвіду з метою створення концептуальної моделі педагогічної підготовки магістрів. Результатом проведення системного аналізу має стати синтез наукових знань про мету, зміст, структуру, функції магістратури у вищих навчальних закладах України.

Слово "магістр" походить від латинського "magister", що у перекладі означає "вчитель", "наставник", "начальник", "викладач гуманітарних наук". У словнику С.І. Ожегова слово "магістр" тлумачиться як науковий ступінь, а також особа, що її отримала [1: 286]. Становлення магістратури пов'язано з появою університетів (XII – XIII ст.). У XII ст. організовуються позацерковні спілки вчених і вищі спеціальні школи. Такі вільні групи кількох окремих учителів і слухачів з молоді поступово почали об'єднуватися в єдине ціле і називатися університетами. Термін "університет" походить від латинського "universitas" – сукупність, спільнота, пізніше – загальність наук. Це були співтовариства вчителів і учнів, наділених правами самоуправління, визначення змісту навчання, проведення досліджень, присудження учених ступенів. У 1500 році в Європі нараховувалося близько 70 університетів.

У Західній Європі перші університети з'явилися у XII ст., а у Східній – лише на початку XVII ст. (Києво-Могилянська академія, причому остання створювалася за західними зразками і виникла в ході латинізації України. Мається на увазі процес поступального входження України до кола західноєвропейської цивілізації у XVI – XVII ст. [2: 239-240].

В епоху Середньовіччя існувало дві моделі університетів: із світською орієнтацією, домінуванням студентської гільдії, котра визначала структуру, зміст навчальних дисциплін і вибирала на контрактній основі професорів (Болонський університет), і з перевагою магістерської гільдії, яскраво вираженою і теологічною спрямованістю і сильним впливом факультету вільних мистецтв (Парижський університет) [3: 5]. В історичній і педагогічній літературі підкреслюються суттєві характеристики середньовічного університету як соціального інституту, який уперше в історії цивілізації розмежував ліберальну і професійну освіту. Університети створювалися під впливом соціальних інститутів – церкви і держави. Проте, незалежно від внутрішньої і зовнішньої політики університетського товариства, система цінностей і нормативів, середньовічні університети засновувалися на єдності навчання, дослідження і виховання. Навчання "семи ліберальним мистецтвам" було достатнім для отримання ступеня бакалавра. Наступні спеціалізовані форми навчання на факультетах теології, медицини, права і вільних мистецтв надавали можливість найбільш заможним і здібним студентам отримати ступінь магістра, а після складання кваліфікаційного екзамену (ius ubique docendi) – право викладання в європейському університеті. Зміст магістерської підготовки мав гуманітарну спрямованість і орієнтованість на інтелектуальний розвиток магістранта.

Ієрархічна, ступенева структура університету передбачала спадкоємність і обов'язковість проходження студентів кожного із ступенів навчання. У середньовічних університетах уперше діяльність викладачів, які проводили заняття, починає розглядатися як педагогічна професія.

Специфікою університету, його інституціональною сутністю стає поєднання викладання з дослідженнями. У середньовічному університеті дослідження є тотожним навчанням, оскільки "постійно присутній пошук і знаходження прихованих смислів, розшифровка символів, озаріння-тлумачення як безумовно цільова установка, пізнавальна форма" [4: 15-16].

Основними методами і формами навчання в університетах були лекції і диспути; написання трактатів, а також репетиції, котрі виконували освітньо-контрольні функції. Провідними принципами навчання були

дидактизація і моралізація. Навчання в середньовічному університеті здійснювалося латинською мовою і лише з XIV століття – народними мовами (частково).

Перша модель вітчизняної педагогічної підготовки магістрів належить Львівському університету (1661 р.), де діяло два відділення – філософське і теологічне. Навчання проводилося за програмами єзуїтських шкіл і завершувалося отриманням наукових ступенів – ліценціата, бакалавра, магістра, доктора наук. Випускники Львівського університету викладали в європейських і російських університетах. У Львівському університеті (середина XVIII – середина XIX століття) починає формуватися українська науково-педагогічна школа. Проте, модель університетської педагогічної освіти, що сформувалася у Львівському університеті (середина XVII – початок XIX ст.ст.), включала лише деякі аспекти навчання магістрантів педагогічної професії.

З появою університетів пов'язане становлення і розвиток педагогічної освіти як науки і навчальної дисципліни (XIX ст.). На основі рішення Міністерства народної освіти від 5 листопада 1850 року при Київському, Харківському університетах були створені кафедри педагогіки.

Магістрат із педагогіки був створений у Ніжинському історико-філологічному університеті князя Безбородька, який був відкритий у 1875 році. Між іншим, тут була створена Академія. У 1917 році було розроблено проект і статут Академії князя Безбородька, де зазначалося, що слухачі і слухачки Академії, здобувши звання вчителя або вчительки, мають право скласти іспит на ступінь магістра зі своєї спеціальності. Екзамен на ступінь магістр педагогіки проводила Рада Академії; одночасно Академія мала право присуджувати вчений ступінь магістра і доктора педагогіки після захисту відповідної дисертації.

Становлення магістратури в Україні пов'язано з розвитком вищої освіти в Росії. Підготовка магістрів на Русі почала проводитися в університетах у XVIII – XIX ст. відповідно до "напрямів наук", тобто відповідно до наукової спрямованості університетських кафедр, що випускали магістрів. Магістрів готували до наукової діяльності. Професійне заняття наукою з часів Петра I за своїм значенням прирівнювалося до викладання чи до державної служби. Число напрямів магістрату зростало в міру розвитку науки і, відповідно, росту кількості кафедр (1819 рік – 14; 1844 рік – 22; 1964 рік – 39). Розширення переліків науково-педагогічних (університетських) напрямків підготовки і прикладних, головним чином (інженерних) спеціальностей вищої школи Росії, стало специфічним інструментом формування і розвитку інтелектуального потенціалу країни.

Розвиток техніки сприяв зародженню нових наукових напрямків прикладного характеру. Однак через опір представників класичних наук присудження ступеня магістра було вкрай утруднене для осіб без університетської освіти. Це стало однією з причин, через яку після 1917 р. підготовка магістрів була скасована, а університети були переорієнтовані на підготовку фахівців переважно в прикладних галузях. Незважаючи на те, що підготовка до науково-дослідної діяльності викладачів ВНЗ була перенесена до аспірантури, у провідних вузівських наукових школах збереглася традиція залучення студентів до дослідницької роботи. Тільки протягом 30-х років XX століття в Росії була відновлена робота університетів та їх статус як центрів підготовки наукових кадрів. Відповідно до Типового статуту вищої школи Союзу РСР (1934 р.) ВНЗ одержали статус вищих навчальних і наукових установ.

Необхідність цілеспрямованої підготовки викладацьких кадрів для вищої школи, причому саме на студентській лаві, у Росії розглядалася ще Петром I. Як окрема державна проблема це питання було сформульоване при Олександрі II, коли на базі Дерптського університету було відкрито спеціальне відділення для підготовки магістрів до викладацької діяльності. Магістри під керівництвом професорів відпрацьовували зміст підготовлених навчальних курсів, читали пробні лекції, проводили практичні заняття зі студентами. Значний внесок в удосконалення підготовки науково-педагогічних кадрів для ВНЗ вніс М.І. Пирогов, який уперше сформулював принцип необхідності поєднання викладацької діяльності викладачів вищої школи з науковими дослідженнями, а також із залученням студентів до цих досліджень.

Винесення підготовки науково-дослідних і науково-педагогічних кадрів в аспірантуру негативно позначилося на підготовці викладачів. ВНЗ стали залишати для виконання викладацької роботи своїх випускників, до яких пред'являлися вимоги до знань переважно в галузевій області незалежно від наявності чи відсутності професійної викладацької підготовки. Оскільки увага аспірантів, зазвичай, поглинена необхідністю написання дисертації, а за час, виділений на періодичне підвищення кваліфікації працюючих викладачів, неможлива фундаментальна психолого-педагогічна підготовка, кращі традиції вітчизняної вищої школи в галузі професійно-орієнтованого навчання поступово втрачалися, знижуючи професіоналізм викладачів до рівня побутових уявлень як про структуру освіти, так і про педагогічні технології. У цих умовах в Україні і в Росії почалася формуватися багаторівнева структура вищої освіти, покликана поліпшити організацію і підвищити якість підготовки молодих спеціалістів різної кваліфікації для різних галузей діяльності.

У 1989 році Університет дружби народів ім. Патриси Лумумби – нині Російський університет дружби народів (РУДН) – у порядку експеримента надав своїм студентам можливість обирати кваліфікаційний рівень підготовки бакалаврів, а потім і магістрів з різних напрямків вищої професійної освіти. На економічному факультеті Московського державного університету (МДУ) була розроблена і схвалена Вченою радою трьохрівнева система підготовки фахівців: бакалаврів, магістрів, кандидатів наук, яка з 1991 року стала втілюватися у життя також у порядку експерименту.

Постанова Комітету з наукової школи Міністерства науки, вищої школи і технічної політики РФ від 13 березня 1992 року № 13 "Про введення багаторівневої структури вищої освіти в Російській Федерації" повернула російській вищій школі освітньо-кваліфікаційний рівень магістра. Поновлення підготовки магістрів у ВНЗ Росії систематично почалося з 1992 р. відповідно до "Тимчасового положення про багаторівневу структуру вищої освіти в Російській Федерації", затвердженого названою вище постановою. За наказом від 5 березня 1994 р. Держкомвузів Росії було затверджено 89 напрямків магістратури. Загальна чисельність студентів-магістрантів у

системі ВНЗ Міносвіти Росії, включаючи і МДУ, за п'ять років з 1993 до 1998 р. зростає в 12,5 раза. З 1994 року в Росії існує заочна форма навчання магістрантів.

Кількість студентів-магістрантів денної форми навчання збільшилася в 1,5 раза. Їхня частка в загальній чисельності студентів-магістрантів за цей період підвищилася внаслідок значного зниження (у 7,5 раза) частки студентів-магістрантів вечірньої форми навчання. Таким чином, вечірня і заочна форми навчання студентів-магістрантів не одержали широкого поширення і мають тенденцію до скорочення. На думку вчених Росії, ситуація, що склалася, вимагає аналізу доцільності і раціональності використання цих форм підготовки магістрів.

Одним із перших у Росії приступив до підготовки магістрів Санкт-Петербурзький університет (з 01.09.1993 р.). У наш час СПбДУ здійснюється випуск магістрів понад 240 магістерськими програмами. Близько третини випускників магістратури успішно вступають до аспірантури, 20-35 % після навчання отримують позиції у науково-дослідних організаціях Росії і за кордоном або приймаються на роботу на викладацькі посади. Основна освітня програма підготовки магістрів відповідно до Державного освітнього стандарту вищої професійної освіти Російської федерації припускає термін навчання не менше шести років за кожним із напрямків. Вона складається з чотирирічної програми навчання бакалаврів відповідного напрямку і не менш ніж дворічної спеціалізованої магістерської підготовки, орієнтованої на науково-дослідну чи науково-педагогічну діяльність. Види контролю – іспит, залік, тестування, курсові роботи, реферати. Контроль здійснюється також у процесі захисту звіту по стажуванню. Заключна форма контролю – захист дисертації. Освітня програма підготовки магістрів завершується підсумковою атестацією студентів-магістрантів, включаючи захист випускної роботи, із присвоєнням випускнику ступеня магістра з того чи іншого напрямку вищої професійної освіти, засвідченої дипломом.

Ступінь магістра фіксує освітній рівень, спрямованість отриманої освіти на науково-дослідну і науково-педагогічну діяльність, наявність умінь і навичок, необхідних науковцю-викладачу. Випускник магістратури, який освоїв шестирічну основну освітню програму, – широко ерудований фахівець з фундаментальною науковою підготовкою, що володіє методологією наукової і педагогічної творчості, сучасними інформаційними технологіями, підготовлений до наукової і педагогічної роботи.

Відповідно до Закону РФ "Про вищу і післявузівську професійну освіту" основна освітня програма підготовки магістрів може бути реалізована безперервно чи за ступенями. На думку вчених (В.В. Балашов, Д.К. Захаров, Г.В. Лагунов, А.М. Лялін, А.И. Момот, А.Г. Поршнев, В.С. Румянцев, Ж.Г. Свешнікова, В.С. Сенашенко, Н.Р. Сенаторова, Ю.Л. Старостин, Ю.Н. Фролов, Ю.В. Шленов), при формуванні магістратури недоцільно у всіх ВНЗ орієнтуватися на безперервну, неструктуровану за ступенями шестирічну програму підготовки магістрів [5].

На відміну від багатьох країн, де магістратура належить до післявузівської професійної освіти, Закон "Про введення багаторівневої структури вищої освіти в Російській Федерації" відносить підготовку магістрів у Росії до числа основних освітніх програм вищої професійної освіти.

Магістратура в університетах України була поновлена у 1993 – 1997 роках (Львів, Донецьк). "Львівська політехніка" одна з перших навчальних закладів розпочала перехід до підготовки фахівців за ступеневою освітою. У 1993/94 навчальному році, як експеримент, з дозволу Міністерства освіти і науки України у Державному університеті "Львівська політехніка" відкрита підготовка магістрів з терміном навчання 1 рік (два семестри), після отримання диплома спеціаліста (послідовна схема). У 1997 – 1998 навчальному році продовжується підготовка магістрів у "Львівській політехніці" за послідовною і паралельною схемами на підставі "Положення про освітні кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)". У цей же час у Національному аграрному університеті введені магістерські програми за спрямуванням фаховим, науковим, педагогічним, ділового адміністрування. У Житомирському державному університеті магістратура існує з 1999 року. Розвиток українського магістрату відбувається з урахуванням американського досвіду, але має специфічні особливості.

Підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістр здійснюється в українських класичних, технічних, педагогічних університетах на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра, спеціаліста. Згідно зі статтею 8 Закону України "Про вищу освіту" (2002 р.), магістр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності.

Підготовка магістрів проводиться на основі "Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні", затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України 20 січня 1998 року за № 65, за відповідними спеціальностями згідно з "Переліком напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями" (Постанови Кабінету Міністрів України від 25 травня 1997 року за № 507) в кількості, визначеній держзамовленням або за кошти юридичних та фізичних осіб. Магістерська підготовка реалізує освітньо-професійні програми, які орієнтовані на підготовку фахівців для науково-дослідної, управлінської (виробничої) і педагогічної діяльності та роботи в галузі наукоємних технологій.

Підготовка магістрів проводиться за денною формою навчання або заочною формою. Термін навчання за магістерською програмою складає 1 рік для денної форми навчання (1,5 роки для заочної форми навчання) для осіб, які мають кваліфікацію спеціаліста, або 1,5 роки для денної форми навчання (2 роки для заочної форми навчання) для осіб, які мають кваліфікацію бакалавра.

Основними формами навчання є лекції, практичні заняття, консультації, мікродослідження, педпрактика. Після закінчення магістратури студент отримує ступінь магістра і право викладати у ВНЗ I-IV рівня акредитації, а також у закладах інноваційного характеру. Магістрат в Україні знаходиться на етапі становлення.

Є багато проблем в його організації та функціонуванні, у формуванні загальноосвітніх програм, методичного забезпечення. Проте популярність магістратури в Україні постійно зростає. Наприклад, якщо у Житомирському державному університеті імені Івана Франка в 1999 році навчалося 5, то у 2005 році – 200 магістрантів. Отже, проведений аналіз дає можливість стверджувати, що магістратура виправдовує своє місце в системі вищої освіти як спеціалізована частина підготовки за напрямками, які мають основною метою, в умовах університету, підготовку кадрів до науково-дослідної і науково-педагогічної діяльності. Однак, на нашу думку, доцільно переглянути можливість отримання магістрами додаткової кваліфікації "викладач вищої школи" та "магістр педагогіки".

Магістратура не замінює і не дублює аспірантуру, оскільки її академічна частина програми має вагомe значення для загального успіху спеціалізованої підготовки магістрів. Саме магістратура є найкращою формою підготовки до аспірантури. Магістратура виникає і розвивається найбільш успішно там, де існує наукова інфраструктура і реальні науково-педагогічні школи. Магістратуру можна визначити як одну з перспективних форм вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Словарь русского языка / Под ред. доктора филолог. наук, профессора Н.Ю. Шведовой. – Москва: Русский язык, 1984. – С. 286.
2. Залізник Л.Л. Первинна історія України: Навчальний посібник. – К.: 1999. – С. 239-240.
3. Глузман А.В. Профессионально-педагогическая подготовка студентов университета: теория и опыт исследования: Монография. – К.: Поисково-издательское агентство, 1998. – 252 с.
4. Ладыжец Н.С. Университетское образование: идеалы, цели, ценностные ориентации: Ижевск: Изд-во: Удмурт. ун-т, 1992. – 237 с.
5. Магистратура в вузах России / В.В. Балашов, Д.К. Захаров, Г.В. Лагунов, А.М. Лялин, А.И. Момот, А.Г. Поршнев, В.С. Румянцев, Ж.Г. Свешникова, В.С. Сенашенко, Н.Р. Сенаторова, Ю.Л. Старостин, Ю.Н. Фролов, Ю.В. Шленов / Минобразование России, ГУУ, – М.: Экономическое образование, 1999. – 132 с.

Матеріал надійшов до редакції 21.12.2005 р.

Витвицкая С.С. Становление магистратуры в Украине и России: историко-педагогический аспект.

В статье анализируется опыт, проблемы становления магистратуры в Украине и России.

Vitvitskaya S.S. The Becoming of Magistracy in Ukraine and Russia: Historical and Pedagogical Aspects.

The article analyzes the experience, problems of the becoming of magistracy in Ukraine and Russia.